

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује
А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), *Конеског Б*
(Скопље), д-ра *Нахтигала Рајка* (Љубљана), д-ра *Павловића Миливоја*
(Нови Сад), д-ра *Скока Пејтра* (Загреб), д-ра *Стевановића Михаила*
(Београд), д-ра *Томановића Васа* (Скопље), д-ра *Храсће Маша* (Загреб)

XXI КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1955—1956

4. — СЛОВАРЬ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Академија наука СССР, Институт за руски језик. Свеска I А—Б (1950 г.)
стр. 767; св. II В (1951 г.) стр. 1393; св. III Г—Е (1954 г.) стр. 1339

Један од најтежих, а у исто време и најкрупнијих научних задатака који стоје пред сваким народом — израда потпуног описног речника — поново се решава на подручју руског језика. Решава га Академија наука, четврти пут у времену од сто шездесет година. (Први академски речник изашао је 1789—1794 г.). Ако се узму у обзир и други слични подухвати на том пољу, у првом реду речници Даља и Ушакова, богата традиција показује се уствари још богатијом.

Ми не називамо случајно израду таквог речника „решавањем задатка“. Научна, а и техничка проблематика тог рада увек је жива, увек у току. Прво, задатку се мора приступити са веома развијеним осећањем за актуелност, за потребу епохе. Узмимо, као нама близак пример, оно што је у том правцу било рађено код нас. В. Караџић је осетио да треба створити речник који ће бити одраз револуционарног збивања, чији је носилац он сам и био, а чији је час у оно време био куцнуо: победе народног језика. Даничићев речник започет је такође у духу савремених преокупација: у духу синтезирања лексичке заоставштине из свих књижевности и свих крајева српскохрватског језичког подручја. Садашњи моменат намеће опет ново, друкчије посматрање и прилажење. Поред разумљиве бриге за најбоља достигнућа прошлости, као и за живописно језичко богатство оних говора који су, удаљенији од центара цивилизације, сачували много исконске свежине изражавања, неопходно је потребно указати на све оно што у језик уноси данашње доба, на речи из многобројних области јавног, културног, политичког и научног живота. Потребно је да се наш лексикографски биланс уравнотежи нешто јачим придавањем важности језику новог радника крај нове машине, градског човека, интелектуалца; објављивање и потврђивање такве језичке грађе, таквих речи данашње међународне културе, претставља, између осталог, и начин да се кроз један изразито националан подухват послужи идеји интернационалног разумевања. Кад бисмо и даље придавали несразмерну предност ономе што сачињава фолклорно благо и лепу традицију, теразије би приметно превагнеле на ту страну, управо због великих и драгоцених раније показаних успеха на том пољу.

Има и других проблема које треба решавати, приступајући изради описног речника и у току саме израде. Међутим, они махом и израстају из проблема актуелности. Поред тога, пред лексикографом искрсавају безбројна методолошка питања. Чак ни шире методске оквири није могућно поставити пре дубоког залажења у најдетаљнију праксу, а нова пракса непрестано изискује нове, боље методе.

Разумљиво је да се и совјетски лексикографи, сарадници Академије наука, налазе пред тешким задатком. Познатим научницима, чија имена стоје у списку редактора — Чернишеву, Обнорском, Виноградову, Истриној — не може се строго пребацити што речник показује извесне недостатке, колебања, и што се почев од четврте свеске наговештавају велике начелне измене у раду.

У предговору речника каже се да ће он бити описно-историски и нормативни. Он ће обухватити лексичко богатство руског књижевног језика, углавном од Пушкина до данас, са указивањем на његове граматичке карактеристике. Као основна грађа треба да послужи лексика која је у општој употреби, а која је ушла у најважнија литерарна и научно-политичка дела. Пошто је дијалекатски материјал био дат у претходном академском речнику, он се овде неће уносити, а то исто вреди и за изразите архаизме и за сувише специјалне термине. С обзиром на намену речника редакција поставља овакав програм: тумачења треба да буду филолошка а не енциклопедиска; треба да се забележе устаљени спојеви речи, говорни обрти, изрази; да се значења, преливи значења и „особености у употреби речи“ илуструју цитатима из језички ауторитативних извора (идући од савремености ка прошлости); да се даду тумачења из области граматике, изговора и правописа; да код речи чија је употреба на било који начин ограничена, то и буде нотирано; најзад, да се пруже извесна обавештења о пореклу речи и њиховој историји.

Што се тиче овог програма, може се рећи да је он у прве три свеске, углавном, добро испуњен. То, што је уопште овако постављен, а не друкчије, проистекло је, разуме се, из тамошњег осећања за актуелност.

У значења речи, у танане семантичке разлике, улазило се дубоко и пажљиво. Треба приметити да овај речник — а та је особина видљива и у речнику Даља — показује извесну склоност ка пружању грађе без строге идентификације сваког појединог лексичког елемента. Речник на многим местима прича, а не дефинише. Под *дохну́ть* ми читамо: *не дохнёт* замирает, не нарушаєт

тишини; *не дохнѣт* (безлично) недвижимо-спокойно (што не може бити права, синтаксички верна замена изразу); *дохнуть негде* о тесноте; *дохнуть некогда* бити постојанно занятым. Или под *добрый*: *добрый молодец* (означено је где се обично употребљава и даје се пример; дефиниције нема); *добрый человек* в вежливом обрашени; *добрый малый*... об обыкновенном, заурядном человеке, но любезном и приятном в обрашени. Под *доза*: *доза* определенное количество лекарства... а даље, као нијанса значење: о доле, части, количестве чего-либо. Итд. И на овакав начин читалац, разуме се, добива објашњење које тражи, али тек из целокупног текста, заједно с примером, а не из саме дефиниције. Извесну несистематичност претстављају и тумачења глаголских видских парова. Поред облика инфинитива стављају се ознаке вида, али се даље, ни у дефиницији ни у примерима, не обраћа пажња на видски моменат: дефиниција се даје у једном виду за оба облика инфинитива, примери су измешани.

Једна од најбољих страна речника је обрада устаљених лексичких спојева и „особености у употреби речи“, обрта, израза. За странце који желе да темељно науче руски језик, као и за праве Русе, од неоцењиве су користи, например, указивања на рекцију, чак и код најобичнијих речи. Вредно је такође и то, што се спомињу устаљене фигуре у вези с појединим речима, уобичајена поређења и сл., те се на тај начин даје, поред нормативне лексике и граматике, и нека врста нормативне стилистике. Редакција је увела специјалне графичке знаке за семантичке варијанте у оквиру истог значења одреднице, за устаљене комбинације речи и обрте, а од треће свеске и знак за обележавање фигуративних значења. Прављена је диференцијација, не увек сасвим оправдано, између обележавања овим последњим знаком и просте ознаке „переносно“; сем тога и два напред споменута знака стављана су понегде недоследно, пошто се нијансе значења јављају често само у фиксираним лексичким спојевима, а не у самостално употребљеној речи, а и исти лексички spojeви имају опет своја изнијансирана значења. Таква мала колебања у техници обраде примећују се, например, већ и код свезе *а*, која је иначе обрађена минуциозно. Понегде је скретана пажња и на случајно, индивидуално направљена поређења (са ознаком „в сравнении“), без обзира на то што је реч ту употребљена без померања значења и ван неког устаљеног склопа. Може се рећи да су састављачи речника у овој, фразеолошкој страни свог лексикографског рада, која им служи на част, понекад чак и претеривали.

Начин илустровања дефиниција књижевном грађом такође је успео. Примећује се да су, свуда где је било могућно, узимани што карактеристичнији цитати — карактеристични и за писца и за дело, и за средину и епоху којој то дело припада. Када се наводе нечије речи, бележе се имена лица, а и иначе се често дају допунска објашњења у угластим заградама. Уложен је велики труд око тога да сваки цитат има што више смисла, да избор и опсег цитата пружа што убедљивију потврду тумачења. Означавање цитираног места не оптерећује се детаљном информацијом о издању и страни. Ауторитет Академије сматра се довољним да би се поверовало да у наведеном чланку или чину, поглављу, певању неког књижевног дела, одиста постоји таква реченица. Међутим, за извесне сврхе, на пример, за даље студије појединих научних питања, такав начин није увек подесан. Понекад се цитати узимају из писаних извора којих нема у списку ексцерпираних дела; имена аутора таквих цитата скраћују се по нарочитом кључу, али о делима, сем назива, нема ближих података. Грађа је, дакле, узимана из једног засад неограниченог круга књижевности, и не би било исправно ако ни на крају не би изашао потпун регистар прегледане литературе.

Питање границе између филолошких и енциклопедских дефиниција није лако решити. Док се у предговору прве свеске наглашава да ће у речнику бити избегнут сувишни енциклопедизам, у предговору треће признаје се да је било мешања тих двају начела и изјављује да ће то убудуће бити уклоњено. Врло је тешко спровести ону поделу која је постављена као принцип у уводним напоменама пред прву свеску: да ће се, на име, научне дефиниције давати само за ограничену научну област, напр. за речи *логаришам*, *кондензатор*, док ће се за опште познате појмове, макар и они били предмет научних дефиниција, напр. за речи *зец*, *звезда*, давати обична (филолошка) објашњења. Где је граница? У коју би групу спадала, напр., реч *сијалица*? Сазнања модерног човека шире се у толикој мери да подаци из уџбеника постају емпиријом, „енциклопедиска“ ученост прелази у обична школска и животна знања, и човек и несвесно тражи све више новог „енциклопедизма“, док некадашњи енциклопедизам улази у стандардни књижевни и разговорни језик. Уосталом, мислимо да у многим случајевима баш оно што је редакција назвала мешањем, уствари, претставља добра тумачења. Тако су у дефиниције биљака уношени подаци и о изгледу и о употреби њиховој, и о извесним другим особинама; такву праксу не би требало одбацивати.

Најзад, редакција је поставила себи у задатак да даје обавештења о историји речи, тачније о њиховом лику како га дају стари речници, одн. научно опремљена дела са прегледом старе лексике. У предговору треће свеске редакција пребацује себи мешање и у томе смислу — мешање историског и нормативног гледишта. Не бисмо могли тачно рећи шта се подразумева под тим мешањем. У речнику је нађен доста срећан начин да се пружи историске информације о речи која претставља одредницу: оне се дају у посебном одељку, иза обраде одреднице. (Можда ће од четврте свеске тај информативни одељак — „справочный отдел“ — бити укинут или измењен?). У њему се показује како је реч бележена до краја 18-ог века, поред указивања на постојање речи у каснијим речницима (али то увек по новом правопису). Даљи развој речи спада већ у праву обраду, а уколико се за то време одиграло застареваше неког њеног значења, и то је означено на згодан начин. Чињеница да нешто није више нормативно, да је застарело у току периода који је узет у обзир, не може се заобићи; при исправном обележавању застарелости то не претставља мешање принципа. Друго је питање шта би се све могло и морало дати у овако замишљеном информативном одељку: како одвојити староруску лексику од старословенске, да ли давати и реконструисане облике, каквим се изворима служити итд. Обавештења о речима дају се овде каткада почев од староруског, каткад од средњеруског стања, а понекад су она још новија, што је условљено нађеним материјалом, а што показује да нису вршене реконструкције. Отсуство етимологисања огледа се, на пример, у томе што информативни одељци речи *глава* и *голова*, потпуно засебни, када се испореде међусобно, ничим не показују да је у питању иста реч по пореклу. Пошто се већ улазило, макар и на горе показани начин, у историју речи, тој страни њихове обраде требало је можда поклонити више пажње, што не значи да је требало много проширивати историска тумачења.

Оно за шта би се речник могао највише критиковати — јесте етимолошки принцип груписања речи под основним одредницама („гнездовая система“). Слично као у Даљевом речнику, под једном речју даје се цела породица речи, често врло обимна, са посебним објашњењима уз изведене речи, а много пута и без њих. Недостаци тог принципа већ су уочени од стране редакције, и принцип ће бити измењен. За нас ће ипак бити интересантно да видимо које су мане оваквог лексикографског поступка, тим пре што он није тако редак у академским речницима.

Систем груписања речи у породице претставља један историско-језички, чисто филолошки моменат, чак и апстрактан, ако се узме у обзир практична намена оваквог речника. Практичност се знатно умањује при таквом распореду речи, што ћемо показати на неколико примера. Као предности система истиче се (у предговору прве свеске): то што се при обухватању целе етимолошке породице боље уочавају принципи грађења речи; затим, што се избегавају формалне дефиниције: напр., не мора се рећи *бледност* — својство бледног, тј. за *бледност* се уопште не мора рећи ништа у том смислу, јер је реч дата под *бледный*, те је значење јасно. Најзад, каже се да се систем неће спроводити тако доследно као код Даља, да принцип не би ишао на штету прегледности. Речи са префиксима неће се обрађивати под основним одредницама, већ ће се ту на њих само упућивати. Овај последњи метод рада био је напуштен. Што се тиче аргумента да се формалне дефиниције могу на овај начин избећи, такав аргумент није сасвим убедљив: ко не разуме шта је *бледност* без правог описа речи, неће разумети нешто више ако *бледност* нађе под *бледный*; можда би га формална дефиниција ипак више задовољила. Поред тога, познато је да правих формалних дефиниција и не би требало да буде тако много, јер се значења речи „формално“ једнако саграђених врло брзо разједначају и губе оно опште и безбојно, оно структурално што је испочетка основно код неких од њих. — Највећа је тешкоћа у томе што се често и не зна која је реч основна, а која изведена за данашње језичко осећање. То је тешкоћа и за обрађивача, а такође и за онога ко се служи речником. Додуше, речи се по правилу нотирају у овом речнику на својем месту по азбучном реду, са упућивањем на основну реч, — али не увек. Осим тога на крају сваке свеске постоји потпуни регистар речи са ознакама страна. При оваквом карактеру речника то, разуме се, претставља олакшање за читаоца, али је поступак тражења речи ипак успорен. Служење регистром, тј. двоструко тражење речи, постаје најсигурнији начин. Јер, напр., неко ко има у виду да је речник рађен по етимолошком принципу, испрва ће тражити — без успеха — реч *арабеска* под *арабы*; међутим *арабеска* је издвојена, на основу схватања да за арабеску савремени читалац не зна да је она у вези с арапском уметношћу. Понеко ће бити заведен принципом па тражити *валун* и *валџы* под *валять*, *валить*, у вези с *валик*, *валѣк* и сл. При етимолошком систему није згодно давати *артиклъ* у значењу „чланак“ и *артикул* у значењу „напис“, „глава“ (обоје застарело)

као две различите одреднице, као што је то урађено овде. Није zgodно ни то да се речи *архитектоника* и *архитектура* дају као засебне одреднице, а да, међутим, *архитектор* уопште не постоји као одредница, пошто се налази под *архитектура*. При етимолошком принципу распоређивања грађе пре би се претпоставило да ће се *бешеный* наћи под *бес*, да ће заједно бити обрађени *вавилонский* и *вавилоняне* — а тако није урађено, — него да реч *битки* треба тражити под *бить*, што се данас много мање осећа као етимолошко јединство. Прилог *благо* налази се у овом речнику под именицом *благо*, док се именица *близь* налази под прилогом *близ*. Фонетски једнаке речи обрађују се на више места: Тако се под два различита одредницама налазе речи *валик* (што је и нотирано на својем азбучном месту), *гармония* (што није нотирано), израз *валить валом* и друго. Осим тога код основне речи изведенице се често не дају азбучним редом (напр. под речју *действие* даље иду изведене речи овим редом: *действие, действенный, действительно, действительность, действовать, действование, действующий, действитель*).

С техничке стране речник је израђен узорно. Поред списка скраћених имена аутора, датих са разрешењем, постоји и посебан списак коришћене литературе, мада непотпун, као што смо споменули, и специјалан списак речника и енциклопедија чијом су се грађом послужили састављачи речника. Регистар речи је такође његова добра страна.

Када израда речника буде завршена, дело ће бити од велике користи како за познавање и неговање руског језика, тако и за славистику и филологију уопште. Сем тога, искуства стечена на овом послу биће драгоцене за даље подухвате сличног карактера. — Од досада издатог материјала на почетно слово А долази 2273 речи, на Б 3716, на В 7844, на Г 3087, на Д 4850 и на Е 412. Редакција претпоставља да ће речник износити око 15 свезака.

Д-р И. Грицкаш

5. — Д-р ИВАН ПОПОВИЋ, *Историја српскохрватског језика*. Нови Сад 1955 (Матица српска), 164 стр.

Неправедно би било тражити од ове књиге оно што њен наслов обећава. Написати историју једног језика тежак је задатак и за најпозваније, а потпуно је неизводљив за младог трудбеника који у свом раду никад није имао контакта с основним извором грађе за ову